

“AVESTO” KITOBIDA XOR IJROCHILIGIGA OID AYRIM MA’LUMOTLAR**Shokarimov O’ktamjon Ibragim o’g’li**

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Akademik xor dirijyorligi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7308676>

Annotatsiya. O‘rta Osiyoning qadimgi tarixini o‘rganishda “Avesto” ning Gatlariga ahamiyat berish kerak. Unda diniy e‘tiqod va xalqlarning o‘zaro aloqalari bilan bir qatorda ularning hayoti, turmushi, urf-odatlarini, marosimlari aks ettirilgan. Shuningdek tarix, falsafa, dinshunoslik, manbashunoslik, geografiya, etnografiya va umuman, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalariga oid eng qadimgi ma’lumotlar to‘plangan.

Kalit so‘zlar: gatlar, mahdiyalar, nashidlar, avesto boblari, diniy marosimlar, zardushtiylik, xor ijrochiligi, jamoaviy qo‘shiqlar.

НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ О ХОРОВОМ ДЕЯТЕЛЬСТВЕ В КНИГЕ "АВЕСТО"

Аннотация. При изучении древней истории Средней Азии большое значение следует уделить Гатам «Авесты». Помимо религиозных верований и взаимодействий между народами, в нем нашли отражение их быт, образ жизни, обычаи, обряды. Также собраны древнейшие сведения по истории, философии, богословию, источниковедению, географии, этнографии и вообще всем сторонам общественно-политической жизни.

Ключевые слова: гаты, гимны, нашиды, главы Авесты, религиозные обряды, зороастризм, хоровое исполнение, коллективные песни.

SOME INFORMATION ABOUT CHORAL ACTIVITY IN THE BOOK "AVESTO"

Abstract. When studying the ancient history of Central Asia, great importance should be given to the Gata of the Avesta. In addition to religious beliefs and interactions between peoples, it reflected their way of life, way of life, customs, rituals. Also collected the most ancient information on history, philosophy, theology, source studies, geography, ethnography and, in general, all aspects of social and political life.

Keywords: ghats, hymns, nasheeds, chapters of the Avesta, religious rites, Zoroastrianism, choral performance, collective songs.

KIRISH

“Avesto”ning Gatlarida bayon etilgan asosiy g‘oyalar, diniy e‘tiqodning ilk sodda bilimlari Zardusht nomi bilan bog‘langan. O‘zbek olimlari A.Qayumov, H.Homidov, M.Is‘hoqov, N.Rahmonov va boshqalar zardushtiylik dini ta‘limotini quyidagi uchta tarixiy qism (davr) ga bo‘lib o‘rganadilar, birinchisi, eng qadimiy qismi miloddan avvalgi 6-5 ming yillikdan ortiq davrda vujudga kelgan ilohlarga aytilgan madhiyalar; ularda qabila-urug‘chilik tuzumidagi e‘tiqodlar, ko‘p xudolik tasavvurlari tasvirlangan; ikkinchisi, gatlar deb atalgan qismidir; uchinchisi, qadimiy ko‘pxudolik va keyingi yakkaxudolik g‘oyalari orasidagi kurash sharoitlarida eramizdan oldingi V asrda shakllangan. “Avesto” bu dinning oxirgi va asosiy qismini bayon etgan. Juda ko‘pchilik tadqiqotchilarning fikricha, Zaratushtra afsona emas, balki, tarixiy shaxs hisoblanadi. U yunon-rim manbalarida Zoroastr, qadimgi fors tilida Zardusht, o‘rta fors tilida Zaratushtra nomi bilan eslatiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

“Avesto”ning saqlanib qolgan to‘rtta kitobidan birinchisining nomi «Videvdat» (vi-daevodatam – «Devlarga qarshi qonun») deb ataladi. Ushbu kitob Avestoning saqlanib qolgan kitoblari orasida eng mukammali hisoblanadi. U yigirma ikki bob bo‘lib, boblari fragard deb

nomlangan. Fragardlarning ma'nosi, vazifasi, uslubiy tuzilishi turlicha: birinchi fragard – odamlar yashaydigan barcha yurtlarni Axura-Mazda qanday yaratgani to'g'risida bo'lib, ular orasida Xorazm, So'g'd, Marg'iyona, Baxdi (Balx) va boshqalar bor; ikkinchi fragardda Jamshid podsholigi – kasallik, o'lim, azob-uqubatlar bo'lmagan zamon haqida, ya'ni insoniyatning oltin asri haqida gap boradi; uchinchi fragard dehqonchilikning savobli sharofatlari haqida. Shuningdek, Videvdatning boshqa fragardlaridan Zardusht bilan Axura-Mazdaning savol-javoblari va muloqotlari ham o'rin olgan. Ikkinchi kitob «Yasna» deb atalib, Avestoning e'tiborli bo'limi sanaladi. Yasna – yaz o'zagidan bo'lib, «sajda, topinch, namoz» ma'nolarini ifodalaydi. Yasna 72 bobdan iborat bo'lgan. Boblari «Ha», «Haitiy» deb atalgan. Har bir «Ha» zarur o'rniga qarab marosimlarda, ibodatlarda koinlar tomonidan o'qilgan, qavmlar unga ergashib ibodat qilganlar. Yasna kitobi (nask) tarkibiga Zardusht o'zi ijod qilgan targ'ibot she'rlari ham kirgan. Ular Yasnaning 28-34, 43-46, 47-50, 51, 53 – jami bo'lib, 17 ta hasini tashkil qiladi. Zardusht she'rlari ilmiy adabiyotda «gat»lar deb atab kelinadi. «Ha»-«bashorat» demakdir. Yasnaning 35-42-halari ayniqsa, yuksak qadrlangan. Bu yetti «Ha» Haptanxati Yasna – «Yetti bob Yasna» deb nomlangan. Ular orasida olovning muqaddasligi haqida bob bo'lib, zardushtiylik urf-odatlarini orasida olovga e'tiqod qilish, dinning esa «otashparaslik» deb atalishi shunga bog'liq. Binobarin, olov Axura-Mazda nurining quyoshda namoyonligi va uning yerdagi zarrasi deb hisoblangan. Oliy haqiqat Arta ham olovda o'z ifodasini topgan. Olov haqni nohaqdan, eng oliy gunoh hisoblanmish yolg'onni rosdan ajratib bergan. Yolg'on esa chin e'tiqodga xiyonat deb qoralangan. Arta so'zi fonetik o'zgarib, dastlab atar, hozir esa otash shaklida ishlatilib kelmoqda. Uchinchi kitob «Vispered» deb nomlangan. U 24 bobdan tashkil topgan va har bir bob alohida karde deb atalib, ma'budlar sha'niga o'qilgan duolar va ibodat ustida ularga murojaatlar hamda olamni bilishga doir pand-nasihatlardan iboratdir. Uni ibodat namozlari yig'indisi ham deyishadi. Ayni paytda u Yasnaga qo'shimcha hisoblanadi. To'rtinchi kitob «Yasht» (madhiya) deb ataladi. U Avestoning eng qadimiy qatlami bo'lib, 22 bobdan iborat. Har bir bob Axura-Mazdadan boshlab, u yaratgan va uning ma'lum vazifalarini bajaruvchi ma'budlar sha'niga aytilgan madhiyalardan iborat. Avestoning bizgacha yetib kelmagan kitoblaridan ba'zi qismlari uning yig'ma parchalar to'plami «Xo'rdak Avesto» kitobida jamlangan. Masalan, Exrpatastan kitobidan mo'badlar (koinlar) uchun qonun-qoidalar, diniy boshqaruv tizimiga xos ma'lumotlarga oid qismlari, Nirangastan – diniy-mavsumiy, ijtimoiy marosimlar tartib-qoidalari qismi, 20-naskda jonning u dunyodagi ahvoli haqidagi qismi va boshqalar shu kitobda saqlangan. Avesto haqida eng muhim manba IX asrga oid «Dinkard» (din amallari) asaridir. Unda Avestoning 21 kitobi to'la ta'riflab berilgan. Bu ta'riflar savobli ishlar yo'riqnomasi, diniy marosimlar va rasm-rusumlar qoidasi; zardushtiylik ta'limoti asoslari; dunyoning Axura-Mazda tomonidan yaratilishi; oxirat kuni va undagi hisob-kitob; falakiyot; ijtimoiy-huquqiy qonun-qoidalar; Zardushtning tug'ilishi va bolaligi; haq yo'lini tutish; jamiyat a'zolarining haq-huquqlari; devlar, jinlar kabi yovuz kuchlarga qarshi o'qiladigan duolar, amallar va boshqalardan iboratdir. Zardushtiylik dini haqida frantsuz olimi Anketil-Dyuperron juda qimmatli ma'lumotlar qoldirgan. Masalan, Anketil-Dyuperron 1755 yilda Hindistonga ilmiy safar qilib, u yerdagi zardushtiylik orasida uch yil yashagan, ularning ibodatlarini, urf-odatlarini yaxshi o'rgangan va Avestoni frantsuz tiliga tarjima qilgan. Uch jildlik tarjima 1771 yilda nashr etilgan. Ayni paytda, shuni ham ta'kidlash joizki, Avesto G'arbiy Yevropa, Eron va Hindiston tillari orqali bizga etib kelgani uchun undagi nomlar, atamalar aksariyat hollarda asliga to'g'ri kelmaydi. Avestoda turkona jihatlar kam qolgan.

TADQIQOT NATIJALARI

“Avesto”ning Gatlaridagi ma’lumotlarga qaraganda, ushbu din ta’limotiga ko’ra Axura-Mazda xudoga va payg’ambarlarga bag’ishlangan marosimlarda “qasida”, “naqsh”, “madhiya” (got)lar jamoa tarzida ijro qilingan. “Avesto”ning “Vendidat” bobida namoz o’qish, zikr aytish qoidalari, yakka va jamoa bo’lib ijro qilinuvchi qo’shiqlarning matnlari keltirilgan. Ushbu qo’shiqlar faqat ibodatxonalarda din peshvolari tomonidan yakka va jamoalar bo’lib ijro qilingan. Ushbu kitobning “Yasna” bobida ham xudoga va payg’ambarlarga sig’inish, murojaat etish, qurbonlik qilish marosimlarinig qonuniyatlari bayon etilgan bo’lib, umumiy 72 ta bob(29-51)dan 17 ta bobida xudoga va payg’ambarlariga bag’ishlangan “Got”lar ya’ni madhiyalarning so’z matnlari keltirilgan. Ushbu bobda shuningdek, Siyovarshan ya’ni “Siyovush” (qora ot) afsonaviy qahramonga bag’ishlangan qo’shiq va raqslar ommaviy ijro qilingan. “Siyovush” afsonasidagi qo’shiqlar – “Mug’i giren” ya’ni “qo’shiqlar yig’isi” nomi bilan xalqlar o’rtasida keng tarqagan. Qadimda Buxoro xalqlari “Siyovush” afsonasiga bag’ishlab uning taxminiy qabri yonida xo’rozni qurbonlik qilib, “Kin-i Siyovush” nomli ommaviy qo’shiq ijro etishgan.

Zardushtiylik dinining deyarli barcha ibodat marosimlarini musiqa asosida qurilgan bo’lib, aksariyat qismlari jamoa tarzida ijro qilinadi. Bu esa Zardushtiylik ta’limoti asosida qadimdan xalqlarning madaniyati tizimli ravishda shakllanganligidan dalolat beradi. Shashmaqomning Taron qismi bo’yicha yuqorida ma’lumotlarni keltirib o’tdik, hozir esa yana Taron qismning ayrim mohiyatlari borasida to’xtalib o’tamiz. Tadqiqotchilar Taronani turli tarzda tahlil qiladilar. Masalan: ikki kuy elementlarining umumiyliigi va dialogik bog’liqligida; uch kuy elementlarining bir-biri bilan bog’ligida, hamda yakkaxon va jamoa ijrochiligida; shuningdek, ijrochilikda xor intonatsiyalaridan o’ta noziklik bilan kuylanishida deb fikrlar berishgan. Taronaning asli maqom dramaturgiyasini to’liq ochib berishini gavgdalandtiradi.

Tarixiy jarayonlarda Zardushtiylik diniga bo’lgan qarashlar o’zgarib bordi. 651-yilda Eron hukmdorlarining urushli yurishlari natijasida O’rta Osiyo xalqlarining turmush tarzlari ham o’zgarib bordi. Zardushtiylikning din peshvolari o’z ibodatxonalaridan quvilishi natijasida bir necha yuzlab yillar davomida shakllandan “o’ziga xos yuqori darajadagi akademik xor san’ati”ning tugallanishiga sabab bo’ldi.

MUHOKAMA

So’fiylik davrida Zardushtiylik dini an’alarida bo’lmagan xususiyatlar paydo bo’la boshladi, Islom ta’limotining keng yoyilishi asosida musiqaning roli kichiklashib bordi. Bu davrda jamoa bo’lib kuylashning boshqa shakllari paydo bo’la boshladi. Masalan: Zardushtiylik kuylash yo’llarida Islomiy matnlar asosida darveshlar talqinlari, diniy marosimlarda erkaklar davra shaklida terilib olib zikrli motivlarning ijrosi, muqaddas “Ramazon” oyida mobaynida darveshlarning ushbu oy to’g’risida yozilgan she’rlarni ma’lum ohang ostida ijro qilib yurishi, bu jarayon ta’sirida yoshlar ham ushbu so’zlarni jamoa bo’lib aytib yurishgan. Turli xil nota ilovalarida ushbu qo’shiqlarnig quyidagi so’zlar bilan uchrab turadi: “Rabiman, yo rabiman, yo,

Ramazon, rabiman Alloh quliman hur Ramazon".

4 Rab - bi - man yo rab - bi - man yo Ra - ma - zon
Rab - bi - man Al - loh - qu - liman Hur Ra - ma - zon

7 Rab - bi - man ay - tib kel - dik e - shi - giz - ga
I - lo him o' - g'il ber - sin be - shin - giz - ga
Ro' - za - ni uch tu - tib kel - dik siz - ga.

XULOSA

O'rta Osiyo xalqlari VII-VIII asrlarda Islom dini ta'limoti ta'sirida Zardushtiylik, Buddaviylik va boshqa dinlarning diniy marosimlaridagi musiqalari ta'qiqlandi. Yillar mobaynida bu ta'qiq natijasida ushbu marosim qo'shiqlari xalqlar yodidan chiqib bordi. Dinimizning muqaddas kitobi bo'lmish "Qur'oni Karim"ning ayrim suralarining tafsilotida musiqaga bo'lgan qarashlar torayib bordi. Lekin musiqa san'atining turli tarmoqlari, turlari, janrlari yangicha g'oyaviy, uslubiy an'analari bizning davrimizgacha yetib keldi.

REFERENCES

1. А.Х.Хакимова - "Профессиональное вокальное музицирование в Центральной Азии"(древние века, средние века) Т.1997 г.
2. А.Х.Хакимова «А капелла» 1992 г.
3. С.Р.Исраилова – «Жарны хоровой музыки Узбекистана» Т.2001 г.